

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ • ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ

АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ — ЗАСНОВАНИЙ У БЕРЕЗНІ 1989 р.

ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

КИЇВ • 2 • 2014

З М І С Т

CONTENTS

Статті

- ОТРОШЕНКО В.В. З приводу генези цист бережнівсько-маївської зрубної культури
- СНИТКО І.О. Характер і динаміка економічних стосунків Ольвії з містами Іонії в VI—V ст. до н. е. та початок формування внутрішньо-понтійського ринку
- ШЕЙКО І.М. До питання про технологію виробництва та використання глиняних світильників
- ПЕЛЯШЕНКО К.Ю. Ліпний посуд із поховань скіфського часу Дніпро-Донецького Лісостепу
- ВОЛОДАРЕЦЬ-УРБАНОВИЧ Я.В. Проблеми вивчення гончарних осередків типу Балка Канцерка

Articles

- 3 OTROSHCHENKO V.V. Concerning Log Cabins Genesis in Berezhnivsko-Maivska Zrubna Culture
- 17 SNYTKO I.O. Nature and Dynamics of Economic Relations between Olbia and Ionian Cities in the 6th and the 5th c. BC and the Beginning of Intra-Pontic Market Development
- 29 SHEIKO I.M. To the Issue of Production Technology and Usage of Ancient Greek Clay Lamps
- 36 PELIASHENKO K.Yu. Handmade Pottery from the Scythian Period Burials in the Dnipro-Donetsk Forest-Steppe Region
- 51 VOLODARETS-URBANOVYCH Ya.V. Problems in Study of Kantserka Gully Type Pottery Centres

Публікації археологічного матеріалу

- ОСТАПЕНКО М.А., ПАНЧЕНКО І.В. Скіфська антропоморфна стела із Запоріжжя
- РУСЯЄВА А.С., ІВЧЕНКО А.В. Список імен на чорнолаковій чашці з некрополя Ольвії

Publications of Archaeological Materials

- 60 OSTAPENKO M.A., PANCHENKO I.V. Scythian Anthropomorphous Stele from Zaporizhzhia
- 65 RUSYAYEVA A.S., IVCHENKO A.V. List of Names on Black-glazed Cup from Olbian Necropolis

ПОХОВАННЯ В ДРОМОСІ КАТАКОМБ ВЕРХНЬОСАЛТІВСЬКОГО МОГИЛЬНИКА

Здійснено спробу інтерпретації нечисленної групи поховань у дромосі катакомб, досліджених на Верхньосалтівському могильнику.

Ключові слова: салтово-маяцька культура, алани, Верхній Салтів, катакомба, дромос.

Провідним типом поховальної споруди аланського населення салтово-маяцької культури верхньої течії Сіверського Дінця є катакомба, що складається з дромосу (вхідного коридору) та поховальної камери. Саме в ній і ховали небіжчиків (Афанасьєв 1987; Плетнева 1989, с. 173—248; Флеров 1993, с. 6—34; Хоружая 2009). Але на цвинтарях аланського населення лісостепового варіанта салтово-маяцької культури відмічені поодинокі випадки відходу від цієї традиції. Так, майже на всіх катакомбних некрополях, досліджених великими площами, відкрито нечисленні поховання в ямах і в ямах з підбоям (Бабенко 1905, с. 566, 568; Покровский 1905, с. 489; Плетнева 1989, с. 255—259; Бубенок 1993; Флеров 1993, с. 34—42; Хоружая 2012), соціальна та етнічна позиція яких остаточно не з'ясована. Ще рідше трапляються поховання в дромосі. Зокрема, В.О. Бабенко в дромосі катакомби 21 на другій ділянці Верхньосалтівського могильника (на схилах Нечинського яру, могильник II) виявив кістяк підлітка та висловив думку, що ця особа за салтівського часу намагалася зробити підкоп до поховальної камери, але через обвал ґрунту загинула (Бабенко 1905, с. 568).

За останні десятиліття (1984—2011 рр.) на могильниках біля с. Верхній Салтів відкрито кілька поховань, здійснених у дромосі катакомб. Відтак, ідеться не про спроби проникнення до поховальної камери, як вважав В.О. Бабенко, а про певне явище ритуальної практики. Такі поховання виявлені на всіх ділянках катакомбного Верхньосалтівського некрополя: на могильнику I це катакомби 6 і 67; на могильнику III — катакомба 24; на могильнику IV — катакомби 58, 59 і 64.

Поховання в дромосі можна розділити на дві групи.

До **першої групи** відносимо могили, в яких небіжчика поховано в ніші-підбої, виритій в

боковій стіні дромосу, який не завершувався традиційною поховальною камерою. Підбій влаштували в лівій (катакомби 6 на могильнику I і 59 на могильнику IV; рис. 1, 1; 3, 1) чи правій боковій стіні дромосу (катакомби 24 на могильнику III і 64 на могильнику IV; рис. 2, 1; 4). Наголосимо, що в двох випадках (катакомби 6 на могильнику I і 24 на могильнику III) поховання були здійснені в нішах повноцінних дромосів, але без звичної поховальної камери, виритій з боку торцевої стіни (рис. 1, 1; 2, 1). Ці дромоси мали вигляд вузької траншеї з чотирма (катакомба 6) і сімома сходишками (катакомба 24). Двічі дромос представлено простою ямою, довжина якої була дещо більша за довжину звичної могильної ями, хоча в дромосі катакомби 59 на могильнику IV все ж була зафіксована сходишка (рис. 3, 1). Загалом довжина дромосів цих поховань становила від 2,12 м (катакомба 59, могильник IV) до 4,1 м (катакомба 24, могильник III), а глибина — від 1,30—1,35 м (катакомби 64 на могильнику IV та 6 на могильнику I) до 4,10 м (катакомба 24, могильник III).

У підбоях дромосів катакомб 6 на могильнику I і 24 на могильнику III виявлено кістяки дітей 3—4 і 6—8 років відповідно. Вони лежали випростано горілиць ногами до вхідної частини дромосу. Таким чином, небіжчики орієнтовані так само, як були б поховані в катакомбі з камерою, розміщеною на одній осі з дромосом, — ногами до входу в камеру/до вхідного коридору. В могилах, дромоси яких більше походили на звичайні ями, були рештки підлітка жіночої статі (катакомба 59, могильник IV) або слідів поховання не зафіксовано (катакомба 64, могильник IV). Можливо, в останній було поховано немовля, рештки якого не збереглися.

Для інтерпретації цих поховань важливе значення має поховальний інвентар, який, на нашу думку, доволі показовий. Так, поховання, ймовірно немовляти, в дромосі катакомби 64 не містило жодного предмета (рис. 4). В похо-

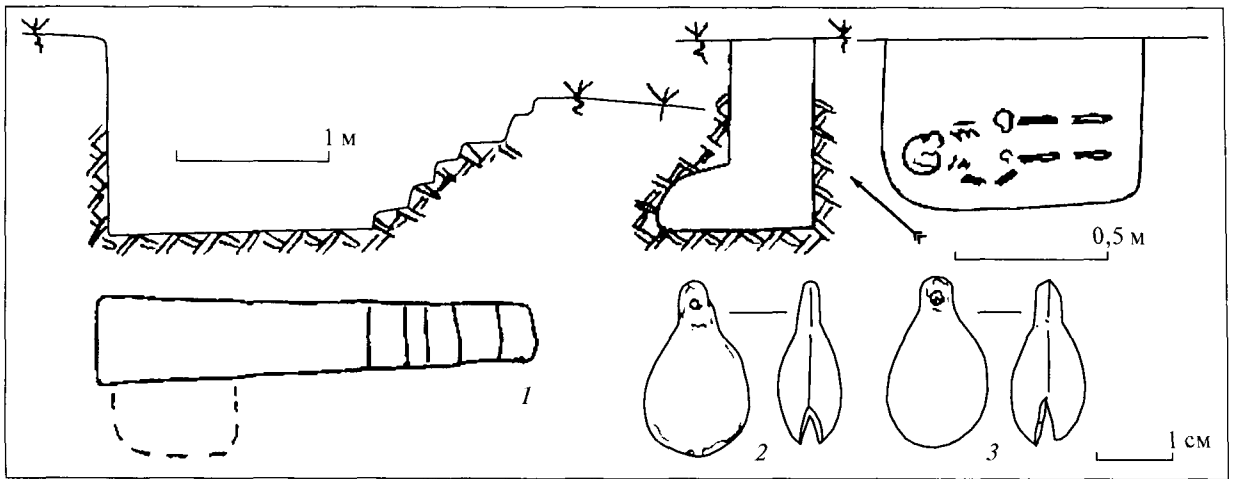

Рис. 1. Верхньосалтівський могильник I, катакомба б: 1 — план і перетини могили; 2, 3 — бронзові бубонці

ванні дитини 3–4 років (катакомба б, могильник I) знайдено два бубонці-гудзики (рис. 1, 2, 3), а дитину 6–8 років (катакомба 24, могильник III) спорядили численними речами: сережки, три бубонці, бляшка-нашивка від пов'язки на чоло, дві скляні намистини, бронзовий амулет, спіралеподібні пронизки (рис. 2, 2–13). Подібний набір речей супроводжував і поховання дітей 4–12 років, похованих у традиційних камерах катакомб, як, приміром, колективно в катакомбі 29 (рис. 5, 2–13) і в катакомбі 107 на могильнику IV (Аксенов 1998, с. 4–5, табл. IX; 2012, рис. 12).

Не виключено, що набори речей і деталей одягу відображають стратифікацію за статтю та віком в аланському середовищі Подоння. Тут вважаємо на той факт, що доволі часто в дитячих похованнях інвентар або мінімальний, або зовсім відсутній. Це було зумовлено, як і в більшості традиційних суспільств, тим переконанням, що немовлятам і дітям до 5–6 років побутові речі на тому світі не потрібні, бо вони за життя не навчилися ними користуватися (Львова і др. 1989, с. 165).

За етнографічними даними, до XIX ст. в багатьох народів світу, припустимо і в алан, дітей до 4–5 років сприймали як осіб без статі (Вебер-Келлерман 1988, с. 54). Через це хлопчики й дівчатка виховувалися разом, а їхній одяг не мав суттєвих відмінностей (Смирнова 1968, с. 196). Приблизно в 4–5-річному віці хлопчиків відокремлювали від дівчаток, і розпочиналося їх роздільне виховання та долучення до чоловічої та жіночої праці. З цього часу дітлахів одягали відповідно до статі. Але незалежно від статі їм надягали прикраси та амулети, кількість яких залежала від стану їх здоров'я та кількості в сім'ї (Васильєва 1986, с. 183). Цей перехід

до наступної вікової групи (4–8/10 років) супроводжувався, що демонструють і поховання дітей у катакомбах, появою атрибутів дорослої людини як сережки, браслети, предмети поясної гарнітури та деякі речі господарсько-побутового призначення (рис. 6).

Такий віковий перехід підтверджують і антропологічні матеріали з Верхньосалтівського могильника IV, які свідчать про наявність маркерів епізодичного стресу, що відбувався у віці 3,0–3,5 років (Решетова 2012, с. 130). Це пов'язано, в першу чергу, зі змінами в раціоні харчування (перехід від вигодовування молоком матері до дорослого харчування). Процес переходу з однієї вікової групи дітей до наступної відображений, як вважаємо, в інвентарі вказаних поховань. На кістяку дитини 3–4 років були тільки металеві елементи одягу — бубонці, що виконували функцію не тільки гудзиків, а й оберегів, а дитину наступної вікової групи (5–8/10 років) супроводжував набір речей (рис. 2, 2–13) відповідно до статі небіжчика. Це наводить на думку, що в катакомбі б була похована дитина, яка ще не пройшла першої вікової ініціації, а в катакомбі 24 — дитина, яка перейшла в наступну вікову групу дітей. До наступної вікової групи — підлітків — належить дівчинка з дромосу катакомби 59 (рис. 3). На це вказує наявність у цьому похованні підстилки з деревного вугілля, що символізувала домівку/вогнище, та двох перснів (рис. 3, 2, 3), що, можливо, вказує на наближення небіжчика до шлюбного віку.

За етнографічними матеріалами, в осетин наприкінці XIX ст. готовими до шлюбу вважалися дівчата 14–16 років (Магомєтов 1962, с. 17; Смирнова 1968, с. 187), а в давніші часи вік вступу до шлюбу був ще нижчим. Так, у більшості на-

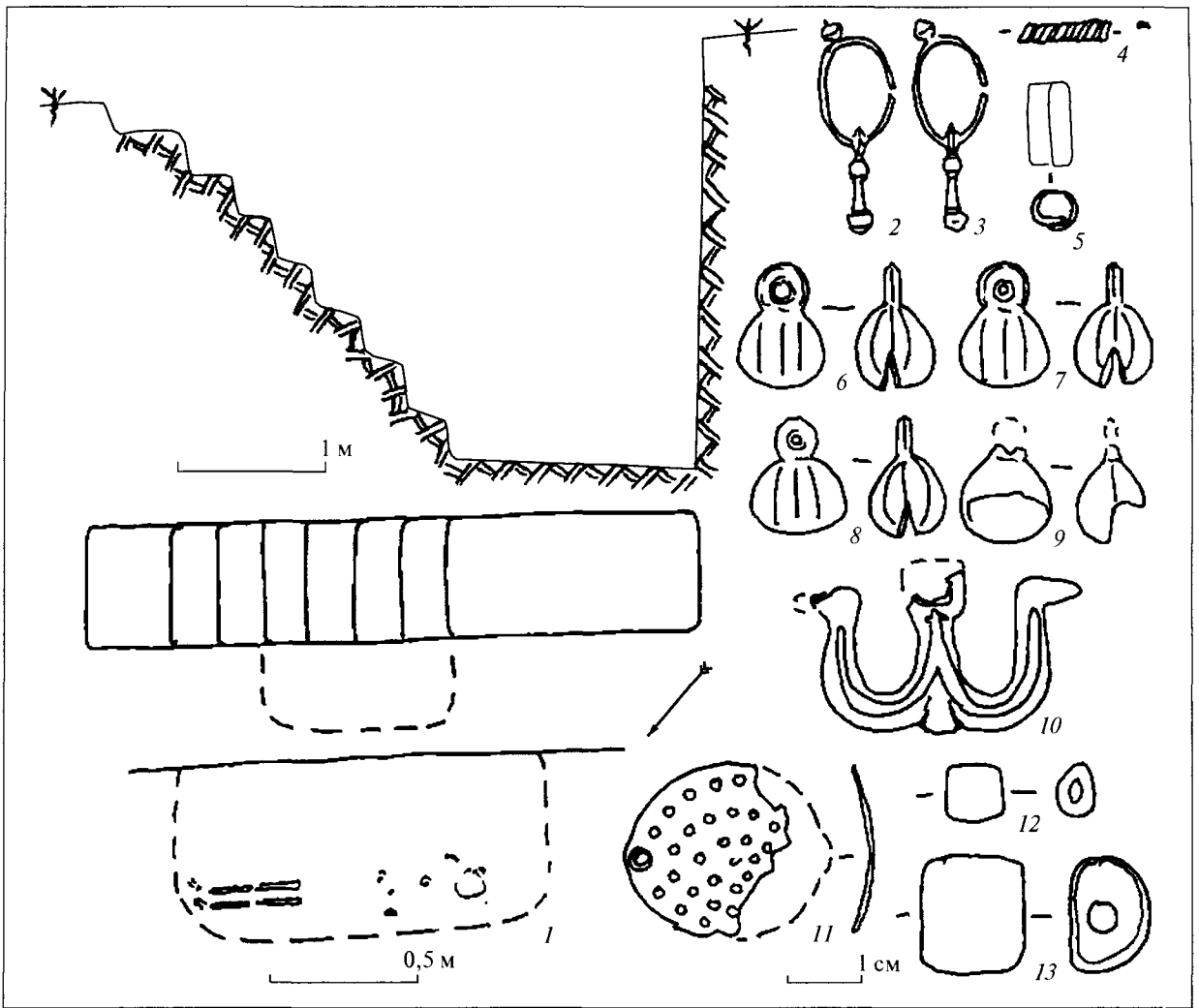

Рис. 2. Верхньосалтівський могильник III, катакомба 24: 1 — план і перетини могили; 2, 3 — сережки; 4 — спіралеподібна пронизка; 5 — трубочка; 6—9 — бубонці; 10, 11 — намистини; 12 — бляшка-нашивка; 13 — амулет (10, 11 — роговик, інше — метал)

родів Північного Кавказу мінімальний шлюбний вік для хлопчиків становив 15—16 років, для дівчат — 12—14 років, а за шариатом, відповідно, 12 і 9 років (Смирнова 1973, с. 123). Матеріали середньовічної Європи засвідчують приблизно такий само вік, коли особу вважали повнолітньою: 14 років для юнаків і 12 — для дівчат (Бессмертний 1991, с. 39; Козюба 2001, с. 34).

Таким чином, інвентар наших поховань підтверджує наявність у аланського населення салтово-маяцької культури, як і в більшості народів світу (Смирнова 1968, с. 196, 197; Булатова 1988, с. 29; Бессмертний 1991, с. 93; Балущок 1993, с. 58, 63), поділ дітей за віком на три групи: до 3/4 років (діти молодшого віку); 4—8/10 років (діти старшого віку) та 10—14 років (підлітки).

За складом інвентарю та поховальними звичаями належність вказаних комплексів представникам аланського етносу не викликає сумнівів. Однак через якісь причини, можливо сі-

мейні обставини, діти не могли бути поховані в традиційних камерах катакомб. Але їх поховали в обов'язковому атрибуті катакомбного поховання — вхідному коридорі (дромосі). Той факт, що небіжчики були поховані в підбої дромосу, влаштованому в боковій його стіні, на нашу думку, можна пояснити існуванням у поховальному обряді сармато-аланського населення традиції, що була зафіксована на могильнику Біляус пізньоскіфського часу, де підлітків і дітей старшого віку ховали в спеціальних дитячих склепах, а дітей молодшого віку — в індивідуальних склепах, в мініатюрних підбоях та ямах (Михлин 1987, с. 35).

Можливо, в нашому разі на місце поховання дітей і підлітків у підбої, виритому в стіні дромосу, а не в звично влаштованій поховальній камері, вплинув характер їх смерті. Приміром, дітей, які вмерли від віспи, осетини не тільки не оплакували, але й ховали окремо від інших помер-

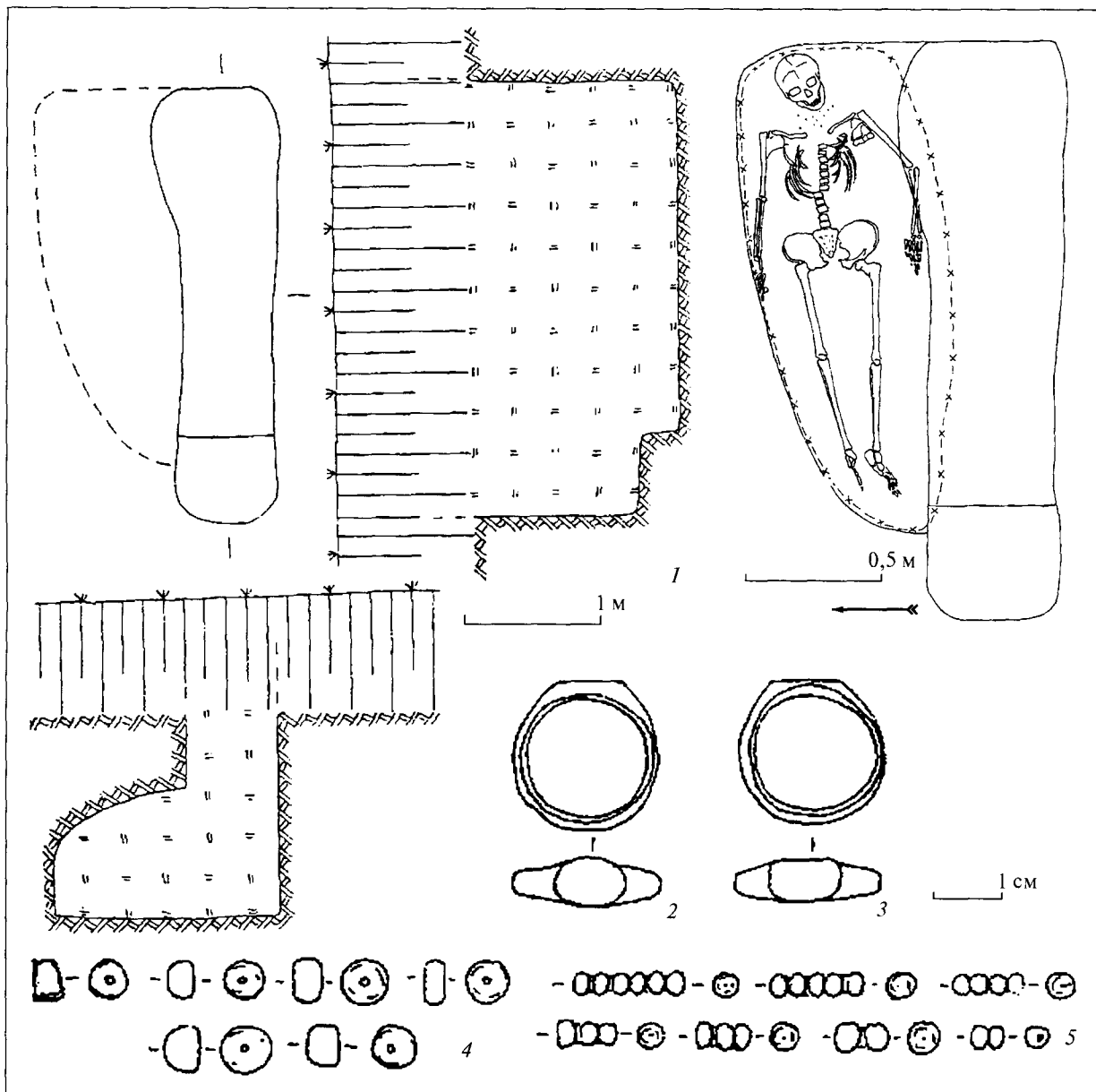

Рис. 3. Верхньосалтівський могильник IV, катакомба 59: 1 — план і перетини могили; 2, 3 — персні; 4 — бісер; 5 — намисто

лих родичів (Калоев 1984, с. 74). Про намагання захистити дітей від хвороб свідчить наявність у цих похованнях намистин жовтого та синього кольору, які в багатьох народів світу вважають оберегом від зурочення (від злого ока) та жовтяниці (Троицкая 1935, с. 135; Гафферберг 1975, с. 230, 234; Васильева 1986, с. 183).

Поховання, віднесені до *другої групи*, характеризуються тим, що вони були здійснені власне в самому дромосі, тобто перед поховальною камерою. Таких поховань два — катакомби 58 на могильнику IV (рис. 6) і 67 на могильнику I (рис. 7).

Катакомба 58 належить до рідкісних поховальних комплексів могильника без слідів по-

вторного проникнення до камери (рис. 6, 1), зафіксованих у більшості могил цвинтаря IV (Аксенов 2002, с. 98—114). Дромос катакомби на рівні його фіксації мав у плані форму видовженого прямокутника. Його заповнення було однорідним і складалося з материкової глини з незначними домішками чорнозему. У верхніх шарах заповнення дромосу, ближче до його східного кінця, знайдено кілька дрібних фрагментів кухонного горщика та уламки верхньої частини столової вази (Аксенов 2003, рис. 2, 1, 2) — свідчення здійснення якихось поминальних ритуалів. Поховальна камера цієї катакомби була порожня, рештки небіжчиків і поховальний інвентар були відсутні. Кістяк дів-

чинки 12—14 років знаходився на вході до поховальної камери. Небіжчицю поховали навсидячки спиною до поховальної камери (рис. 6, 1, 2). Її ноги були ледь зігнуті в колінах і спрямовані до дромосу. Верхня частина тіла небіжчиці була нахилена вправо з розворотом лівим плечем уперед так, що череп притулювся до північної бокової стіни дромосу. Таким чином, вона немов закривала вхід до поховальної камери (Аксьонов 2003, с. 97). Інвентар складався з литого бубонця, чотирьох скляних намистин, спіралеподібної пронизки, бляшки-нашивки від пов'язки на чоло (рис. 6, 3—8), фрагмента кухля та столового горщика з навмисне пробитим у давнину денцем (рис. 6, 9, 10). Біля лівої ноги були рештки м'ясної жертвовної їжі — трубчаста кістка великої рогатої худоби.

В.С. Аксьонов, спираючись на наявність у похованні столової посудини та польові антропологічні спостереження, вважає, що похована дівчина була представницею волинцевського (слов'янського) населення, що мешкала в аланській общині/сім'ї. Місце ж поховання дівчини (біля входу до камери), на думку дослідника, свідчить про належність її до залежної групи населення (Аксьонов 2003, с. 100—101).

На нашу думку, склад поховального інвентарю, що має численні аналогії в аланських старожитностях салтово-маяцької культури (Плетнева 1967, рис. 31, 3, 4; 1989, рис. 57; 58), як і наявність залишків м'ясної жертвовної їжі, перечить такому висновку дослідника. Поза небіжчиці — навсидячки — має, щоправда, нечисленні аналогії в сармато-аланських пам'ятках півдня Східної Європи. Зокрема, покійники, поховані навсидячки, виявлені в могилах з підбоям сарматського типу в курганах Кантемирівського могильника на Полтавщині (Кухаренко 1954, с. 118), в могильнику Бельбек I в Криму (Пиоро 1999, с. 155, 159), в алано-сарматських некрополях Північного Кавказу, залишених населенням, що зберегло поховальні традиції каякентсько-хорочоевської культури (Смирнов 1951, с. 257). Показовим для нашого випадку є той факт, що поза навсидячки в похованнях сарматського часу приморської частини Дагестану пов'язана, головним чином, з похованнями дітей (там само, с. 257). Тож незвичну позу небіжчиці в дромосі катакомби 58 можна пояснити, звернувшись до етнографічних даних щодо поховального обряду осетинів Північного Кавказу. Згідно з ними, осетини осіб, які загинули від блискавки, ховали навсидячки (Калоев 1984, с. 77). Відтак, вірогідно, що й вказане нами поховання слід розглядати в такому контексті.

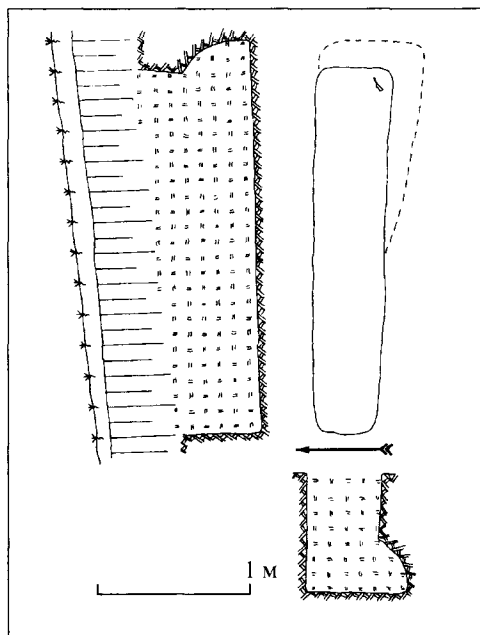

Рис. 4. Верхньосалтівський могильник IV, катакомба 64

Подібні поховання навсидячки на салтівських некрополях регіону інколи трапляються, що свідчить про їх винятковість. Як поховання людей, які, можливо, були вражені блискавкою, слід розглядати й скорчене поховання в катакомбі 21 з розкопок В.О. Бабенка 1902 р. (Бабенко 1905, с. 568), як і поховання дорослого чоловіка в катакомбі 7 Старосалтівського могильника (Бородулин 1982, с. 23). Останнього супроводжував доволі багатий інвентар — поясний набір, ніж, сокира-чекан, тесло-мотика, глек (Аксенов 1999, рис. 1, 19—28). Таким чином, така поза небіжчика, на нашу думку, пов'язана не зі статтю, віком, майновим чи соціальним статусом, а з причиною смерті — враження блискавкою.

Поховання в дромосі катакомби 67 на могильнику I відрізняється від розглянутих. Його особливість полягає в тому, що воно здійснене в заповненні дромосу на незначній глибині — 0,60 м (череп) і 1,25 м (ступні ніг) від поверхні (Бородулин, Пархоменко 1987, с. 28—29, табл. XXI, 2). За загальної довжини дромосу 6,15 м поховання влаштоване за 5,20 м від його початку. Кістяк дитини завдовжки 1,05 м розміщувався під кутом близько 40° до дна дромосу вздовж його правої бокової стіни та був орієнтований ногами до входу в поховальну камеру, в якій було поховано троє дорослих — чоловік і дві жінки. Кістяк дитини не мав супроводу, що зумовлено її віком. Відсутність або нечисленність інвентарю є характерною ознакою поховань дітей на всіх катакомбних

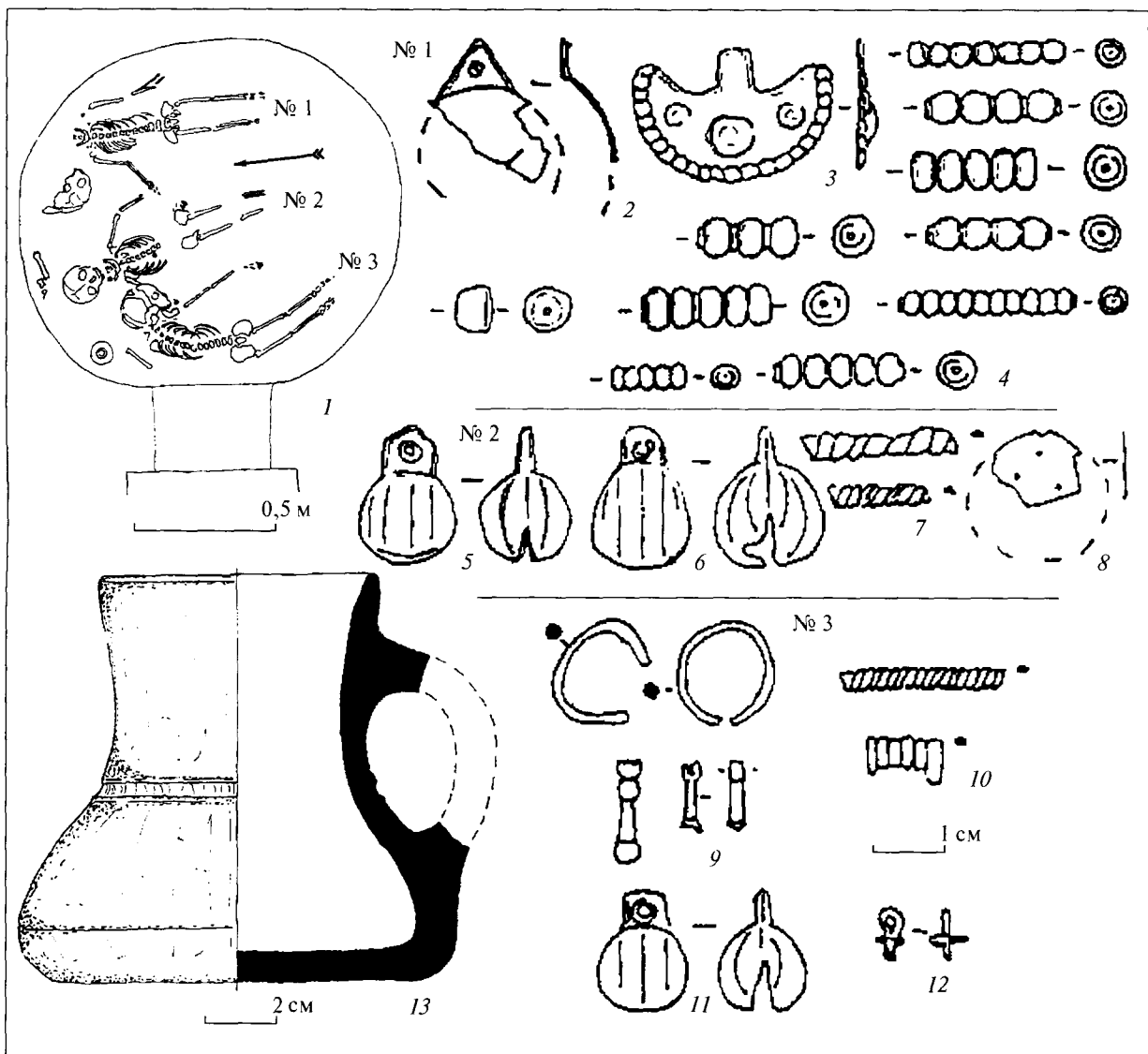

Рис. 5. Верхньосалтівський могильник IV, катакомба 29: 1 — план поховання; 2 — фрагмент гудзика-бубонця; 3 — підвіска; 4 — намисто; 5, 6, 11 — бубонці; 7, 10 — спіралеподібні пронизки; 8 — фрагмент бляшки-нашивки; 9 — сережки; 12 — фрагмент штампованого гудзика; 13 — кухоль (4 — скло; 13 — глина; інше — метал)

могильниках верхньої течії Сіверського Дінця (Плетнева 1989, с. 199; Флеров 1993, с. 29, табл. 12). Зв'язок цього поховання, виходячи з його місця в дромосі катакомби, з представником аланського етносу не викликає сумніву.

Розгляд катакомби 67 як цілісного комплексу — поховання чоловіка та двох жінок у камері, а ще дитини в дромосі — вказує, що дитина померла невдовзі після того, як тіла двох останніх похованих у камері жінок були навмисно частково зруйновані внаслідок повторного проникнення до неї (рис. 7, 2). Вже після проведення якихось ритуальних дій у камері з тілами жінок у верхню частину заповнення ходу повторного проникнення до поховальної камери було вміщено померлу дитину. Незначний вік дитини, через що її не роз-

глядали як повноправного члена спільноти, ймовірно, не передбачав влаштування для неї окремої могили, тож її поховали в дромосі катакомби раніше померлих родичів. Це ж спричинило незвичне ставлення до померлої дитини, а саме, поховання її на незначній глибині, на невіривній долівці та під незначним кутом до поверхні. За етнографічними матеріалами, в багатьох народів світу поховання дітей не супроводжувалося дотриманням усіх обрядових дій, як у разі поховання дорослих, оскільки вони ще не стали повноправними членами спільноти й не могли заподіяти шкоди живим. Тож дітей ховали в неглибоких ямах, біля коріння дерев, підвішували на дерева, клали під поріг житла та іншим чином (Косарев 2010, с. 37).

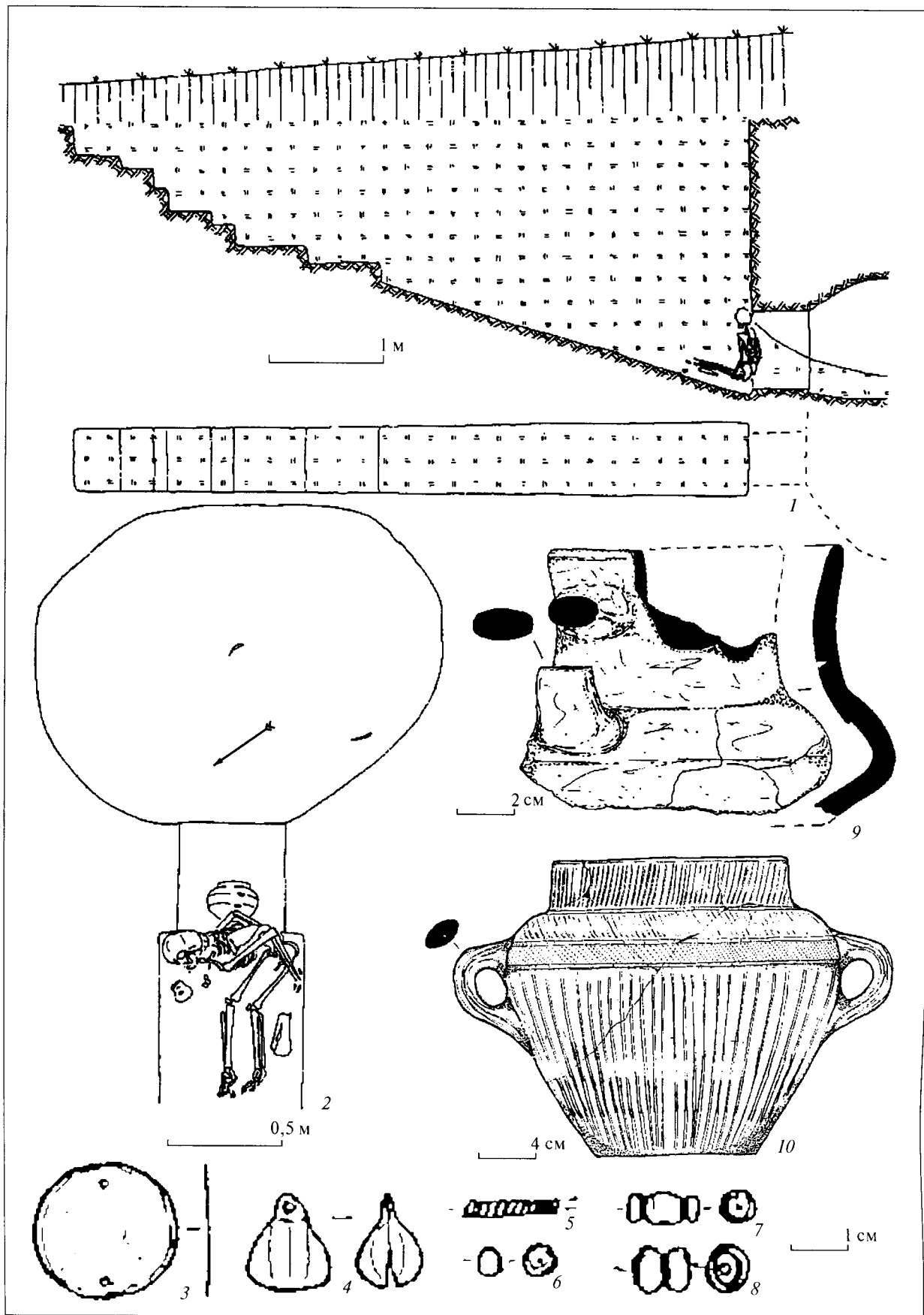

Рис. 6. Верхньосалтівський могильник IV, катакомба 58: 1 — план і перетин могили; 2 — поховання дитини; 3 — бляшка-нашивка; 4 — бубонець; 5 — спіралеподібна пронизка; 6—8 — намисто; 9 — фрагмент кухля; 10 — горщик-ваза (3—5 — метал; 6—8 — скло; 9, 10 — глина)

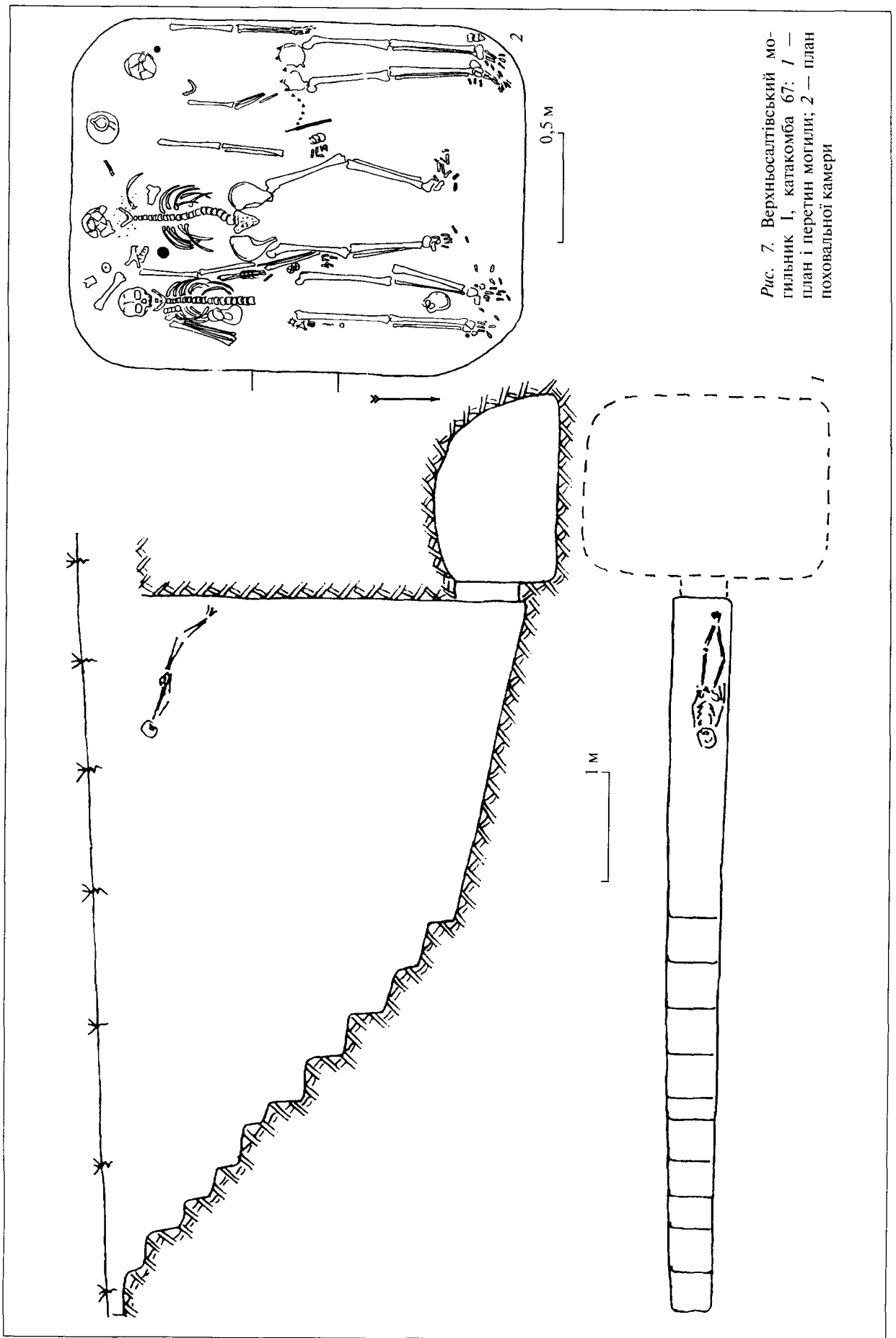

Рис. 7. Верхньосалтівський могильник 1, катакомба 67: 1 — план і перетин могили; 2 — план поховальної камери

Ще одна особливість цього поховання — орієнтація небіжчика ногами по ходу дромосу, до поховальної камери, тоді як в інших могилах небіжчиків (і дітей, і дорослих) клали навпаки — ногами до входу дромосу (Аксенов 1999, с. 137, рис. 4, 17, 28; 5, 14; 2001, с. 65, рис. 3, 19; 4, 18; Хоружая 2009, с. 279, рис. 2, 19; 3, 1, 26; 9, 23). З етнографії відомо, що головною метою ритуальної орієнтації є визначення напрямку, в якому померлий (його душа) повинен мандрувати, аби потрапити до потойбічного світу (Косарев 2003, с. 153). Але водночас душа померлого та супровідний інвентар прямували в різні сфери — частково у верхній світ, частково в нижній, потойбічний, аби темна та світла сут-

ність (душа) покійного потрапили до відповідних сфер для їх майбутнього возз'єднання в новій особі (Косарев 2010, с. 35—36). Світла сутність людини прямувала в небо, верхній світ, темна — в нижній. Зважаючи на це, поза дитини в катакомбі 67 свідчить, що її темну сутність, пов'язану з тілом, спрямовували вниз — до поховальної камери, де вже були поховані родичі.

Таким чином, матеріали могильників Верхнього Салтова, зокрема характер деяких поховань, дають підстави для осмислення їх в категоріях соціальної позиції індивіда, зокрема в межах статевовікових груп, а також з боку причин смерті. Підстави для такої інтерпретації надають етнографічні джерела.

- Аксенов В.С. Отчет о работе археологической экспедиции Харьковского исторического музея в полевом сезоне 1998 года (раскопки Верхне-Салтовского IV могильника у с. Верхний Салтов Волчанского района Харьковской области). — Харьков, 1998 // Архів ХІМ.
- Аксенов В.С. Старосалтовский катакомбный могильник // Vita Antiqua. — 1999. — № 2. — С. 137—149.
- Аксенов В.С. Рубежанский катакомбный могильник салтово-маяцкой культуры на Северском Донце // Донская археология. — 2001. — № 1/2. — С. 62—78.
- Аксенов В.С. Обряд обезвреживания погребенных в Верхне-Салтовском и Рубежанском катакомбных могильниках салтово-маяцкой культуры // РА. — 2002. — № 3. — С. 98—114.
- Аксенов В.С. Сидяче поховання з аланського катакомбного могильника біля с. Верхній Салтів // АЛЛУ. — 2003. — № 2. — С. 95—102.
- Аксенов В.С. Отчет об археологических исследованиях раннесредневековых памятников экспедицией Харьковского исторического музея в 2011 г. — Харьков, 2012 // Архів ХІМ.
- Афанасьев Г.Е. Население лесостепной зоны бассейна Среднего Дона в VIII—X вв. (аланский вариант салтово-маяцкой культуры) // Археологические открытия на новостройках. — М., 1987. — 2.
- Бабенко В.А. Раскопки катакомбного могильника в Верхнем Салтове, Волчанского уезда, Харьковской губернии. Дневник раскопок Верхнесалтовского могильника // Тр. Харьковской комиссии по устройству XIII АС. — Харьков, 1905. — С. 547—577.
- Балушок В.Г. Инициации древних славян (попытка реконструкции) // ЭО. — 1993. — № 4. — С. 57—66.
- Бессмертный Ю.Л. Жизнь и смерть в средние века. Очерки демографической истории Франции. — М., 1991.
- Бородулин В.Г. Отчет о раскопках Старо-Салтовского катакомбного могильника и кургана, расположенного на территории совхоза «Березовский» Харьковского района в 1982 году. — Харьков, 1982 // Архів ХІМ.
- Бородулин В.Г., Пархоменко О.В. Отчет о раскопках Верхнесалтовского и Рубежанского катакомбных могильников, расположенных на территории колхоза «Украина» Волчанского района Харьковской области в 1987 году. — Харьков, 1987 // Архів ХІМ.
- Бубенок О.Б. Етнічна належність ямних поховань Верхньосалтівського могильника // Археологія. — 1993. — № 4. — С. 49—59.
- Булатова А.Г. Традиционные праздники и обряды народов горного Дагестана в XIX — начале XX века. — Ленинград, 1988.
- Васильева Г.П. Магические функции детских украшений у туркмен // Древние обряды, верования и культы народов Средней Азии. — М., 1986. — С. 182—195.
- Вебер-Келлерман И. Обряды жизненного цикла и социальная стратификация. Семья и детство // СЭ. — 1988. — № 6. — С. 59—64.
- Гафферберг Э.Г. Пережитки религиозных представлений у белуджей // Домусульманские верования и обряды в Средней Азии. — М., 1975. — С. 224—247.
- Калоев Б.А. Похоронные обычаи и обряды осетин в XVIII — начале XX в. // Кавказский этнографический сборник. — М., 1984. — С. 72—105.
- Козюба В.К. Історико-демографічна характеристика давньоруської сім'ї (за матеріалами історичних та археологічних джерел) // Археологія. — 2001. — № 1. — С. 29—41.

- Косарев М.Ф.* Основы языческого миропонимания. — М., 2003.
- Косарев М.Ф.* Мировоззренческие аспекты традиционной погребальной обрядности (по сибирским материалам) // КСИА. — 2010. — 224. — С. 33—51.
- Кухаренко Ю.В.* К вопросу о славяно-скифских и славяно-сарматских отношениях // СА. — 1954. — 19. — С. 111—120.
- Львова Э.Л., Октябрьская И.В., Сагалаев А.М., Усманова М.С.* Традиционное мировоззрение тюрков Южной Сибири. Человек. Общество. — Новосибирск, 1989.
- Магометов А.Х.* Семья и семейный быт осетин в прошлом и настоящем. — Орджоникидзе, 1962.
- Михлин Б.Ю.* О характере позднескифской семьи // СА. — 1987. — № 2. — С. 31—40.
- Пиоро И.С.* К вопросу об этнической атрибуции плитовых погребений в позднеантичных некрополях Херсонесской округи // Vita Antiqua. — 1999. — № 5/6. — С. 151—163.
- Плетнева С.А.* От кочевий к городам. Салтово-маяцкая культура. — М., 1967 (МИА. — 146).
- Плетнева С.А.* На славяно-хазарском пограничье. Дмитриевский археологический комплекс. — М., 1989.
- Покровский А.М.* Верхне-Салтовский могильник // Тр. XII АС. — М., 1905. — Т. 1. — С. 465—491.
- Решетова И.К.* Новые антропологические материалы салтово-маяцкой культуры из могильника Верхний Салтов-IV // РА. — 2012. — № 3. — С. 129—136.
- Смирнов К.Ф.* Археологические исследования в районе дагестанского селения Тарки в 1948—1949 гг. // МИА. — 1951. — 23. — С. 226—272.
- Смирнова Я.С.* Семья и семейный быт // Культура и быт народов Северного Кавказа. — М., 1968. — С. 185—273.
- Смирнова Я.С.* Изменение брачного возраста у народов Северного Кавказа за годы советской власти // СЭ. — 1973. — № 1. — С. 122—127.
- Троицкая А.Л.* Рождение и первые годы жизни ребенка у талжиков долины Зеравшана // СЭ. — 1935. — № 6. — С. 109—135.
- Флеров В.С.* Погребальные обряды на севере Хазарского каганата. — Волгоград, 1993.
- Хоружая М.В.* Катакомбные захоронения главного Верхне-Салтовского могильника (раскопки 1984 года) // Степи Европы в эпоху средневековья. Хазарское время. — Донецк, 2009. — Т. 7. — С. 259—294.
- Хоружая М.В.* Ямные захоронения Верхне-Салтовского катакомбного могильника // Проблеми дослідження пам'яток археології Східної України. Мат-ли III Луганської міжнар. історико-археол. конф., присвяченої пам'яті С.Н. Братченка. — Луганськ, 2012. — С. 429—436.

Надійшла 23.05.2013

М.В. Хоружая

ПОГРЕБЕНИЯ В ДРОМОСЕ КАТАКОМБ ВЕРХНЕСАЛТОВСКОГО МОГИЛЬНИКА

Сделана попытка интерпретации немногочисленной группы погребений детей, совершенных в дромосе катакомб, открытых в 1984—2012 гг. на могильнике салтово-маяцкой культуры у с. Верхний Салтов. Они выявлены на I, III и IV участках могильника. Всего обнаружено шесть погребений: 6 и 67 на могильнике I; 24 на могильнике III; 58, 59 и 64 на могильнике IV. На принадлежность погребенных детей к аланскому этносу указывает факт помещения их в один из обязательных атрибутов катакомбных сооружений — входной коридор (дромос), а также состав погребального инвентаря. Исследованные захоронения условно разбиты на две группы.

К первой отнесены могилы, в которых дети были погребены в нише-подбое, вырытом в левой (катакомбы 6 на могильнике I и 59 на могильнике IV) или правой боковой стене дромоса (катакомбы 26 на могильнике III и 64 на могильнике IV). Отличительной особенностью этой группы захоронений является отсутствие в конце дромоса традиционной погребальной камеры. Помещение умерших детей в нише боковой стены дромоса обусловлено, по нашему мнению, с одной стороны тем, что их, видимо, не рассматривали как полноценных членов семьи/общества, с другой — возможно, место совершения захоронения было обусловлено неординарным характером смерти (болезнь, несчастный случай).

Вторую группу составляют могилы, в которых дети похоронены в заполнении дромоса, заканчивающегося погребальной камерой. Сидячее погребение в дромосе катакомбы 58 на могильнике IV мы склонны рассматривать как захоронение лица, погибшего от молнии. Помещение ребенка в дромос катакомбы 67 на могильнике I обусловлено его возрастом (2—3 года), не позволявшим похоронить его в погребальной камере как полноправного члена общества.

BURIALS IN DROMOI OF CATACOMBS AT VERCHNIY SALTIV BURIAL GROUND

An attempt is made to interpret a small group of children's burials found in the dromoi of catacombs discovered from 1984 to 2012 at the Saltivska-Mayaky culture burial ground near the village of Verkhniy Saltiv. Such burials were identified at the areas I, III, and IV of the burial ground. In total, 6 burials are discovered: No. 6 and 67 at the area I, No. 24 at the area III, and No. 58, 59, and 64 at the area IV. The buried children's belonging to Alan ethnos is indicated by the fact that they are placed in one of the essential attributes of the catacomb structures: in the entrance corridor (dromos), as well as by the composition of the burial inventory. The investigated burials are conditionally divided into two groups.

The first group includes the tombs in which the dead were placed in undercut niches made in the left side (the catacombs 6 at the area I and 59 at the area IV) or the right side wall of the dromos (the catacombs 26 at the area III and 64 at the area IV). A distinctive feature of this group is the absence of traditional burial cameras at the end of the dromos. To the author's opinion, location of the buried children in the niches made in side walls of the dromos was caused, on the one hand, by the fact that they have not been considered as full family/community members, and on the other hand, perhaps, by extraordinary nature of their death (illness, accident).

The second group consists of burials, in which the dead were located in the filling of dromos which ended with the burial camera. A sitting burial in dromos of the catacomb 58 at the area IV is considered to belong to a person who died from lightning. Such location of a child in the dromos of the catacomb 67 at the area I is caused by his age (2—3 years old) not allowing to bury him in the grave chamber as a full member of the society.